

„Obrácená“ zoubkování

Otázka směru postupu zoubkování na našich poštovních známkách nepatří mezi sběrateli k nejsledovanějším. Přitom naši známkovou tvorbu, přesněji výrobu našich známek, provází už skoro sto let – od prvního výplatního vydání Hradčany 1918/20 po současné výplatní známky malého formátu tištěné na rotačním tiskovém stroji Wifag 3.

MAREK VRBA – FRANTIŠEK BENEŠ

Z této – z hlediska doby vzniku – značně rozsáhlé množiny emisí, jichž se to týká, se sběratelé nejvíce zajímají o obrácené rámcové zoubkování (ORZ) známek České republiky. Obrácené hřebenové zoubkování (OHZ) známek československých, a to z období ČSR I i II, je badateli značně zanedbáno a jednotlivé objevy jsou publikovány spíše sporadicky. Z poválečné ČSR jsou obecněji známa OHZ především u vydání Londýnské 1945 (její perforaci velmi podrobně zdokumentoval Josef Weissenstein ve své znalecké práci), Doplatní 1946 a Lovná zvěř 1966, která jsou i katalogizována. ORZ jsou popsána u některých malých přepážkových listů (desetibloků). Z ČSR I v roce 1931 upozornil znalec Jaroslav Lešetický na OHZ u známky 20 h Hradčany modrozelená s Hz A, po sedmdesáti letech rozšířil tento poznatek znalec Jiří Škaloud o známku 20 h karmínová (A) a dvě hodnoty SO, a znalec Václav Káňa připojil známku 30 h V. kresby.¹⁾ Tradičně jsou hledány takzvané ležmé hřebeny (LH) u známek Holubice a OR 1920 (tady však nejde o obrácený postup perforace, ale o jinou hřebenovou lištu, postupující v poloze otočené o 90° ve srovnání se standardním Hz). Ve skutečnosti však takových případů existuje více, zejména z ČSR II, a bylo by dobré, kdyby se do jejich objevování a zkoumání zapojilo více zájemců o toto téma. Vedle uspokojení z objevu a zajímavého přírůstku do sbírky jim to může přinést i efekt finanční, když se jim před jeho publikováním podaří takové exempláře získat jako nerozpoznané v nabídce běžného materiálu na trhu. To je spravedlivá odměna, která může (alespoň částečně) vynahradit čas, úsilí a náklady spojené s objevem.

Zájemcům o toto téma doporučujeme článek F. Beneše Obrácené rámcové zoubkování u známek tištěných OTr+HT ve Filatelii 6/2000 (je dostupný i na internetu, např. na frantisekbenes.cz nebo filaso.cz). Věnoval se mu rovněž znalec M. Arbeit v řadě článků ve Filatelii, např. č. 11 a 12/1997 a 1, 2 a 4/1998 (jsou rovněž dostupné na filaso.cz), znalec J. Weissenstein a samozřejmě i další autoři.

O jisté zanedbanosti poznání „obrácených“ zoubkování nás naopak může přesvědčit článek znalce Andreje Tekel'a (F10/2009) v němž upozorňuje na omyl jednoho soudního znalce v oboru filatelie, který zdola nahoru postupující hřebenové zoubkování u hlubotiskových hodnot emise Legionářské 1919 publikoval jako nově objevenou odlišnost, i když ve skutečnosti jde o podobu standardní (MR3/2009).

Obrácené rámcové zoubkování může být důsledkem obráceně namontovaného perforačního rámce v perforačním zařízení (v rotačce), nebo obráceně vloženého papíru (např. u malých PL). Obrácené hřebenové zoubkování vzniká důsledkem obráceně vloženého papíru. Ve skutečnosti však nejde o jediné dva případy, kdy se s obráceně provedeným zoubkováním můžeme setkat.²⁾

Možné je to i u zoubkování **řádkového**.³⁾ Jde obvykle o poslední řadu perforace a důvodem bývá úzký okraj archu, neumožňující bezpečné vložení listu (jednoduše řečeno, obsluha by riskovala, že si při prvním nebo posledním úderu perforačky skřípne prsty). Proto takové archy ozoubkuje bez poslední (resp. první) řady, a tak jsou potom vyskládněny (známe je jako vynechaná zoubkování v okrajích), nebo je v obrácené poloze doperforuje na stejném nebo jiném (obvykle vedlejším) perforačním zařízení. U známek Moskevského vydání z roku 1945 bylo dokonce jen 9 řad řádkového zoubkování provedeno v jedné poloze a potom byly archy otočeny a ozoubkovány zbylé dvě řady. To je snadno průkazné i tím, že v perforační liště často chyběl jeden razník, takže je takový postup zřejmý na první pohled podle polohy vynechaného perforačního otvoru.

Nyní se podíváme na případ řádkového zoubkování u známek emise Hradčany. Ke znaleckému zkoumání byl předložen svislý osmiblok známek 25 h v černofialové barvě, s přetiskem SO 1920 (z přetiskové desky A/1b) a Řz 13¼ : 11½ (D). Blok pochází z TD 2 a obsahuje ZP 11, 12, 21, 22, 31, 32, 41 a 42, a tedy i pestrou kombinaci různých typů, tvořících typy spojené. Na zadní straně má původní svěží lep a otisk značky LÚ (Lešetický Ústředna). Samotná známka Pof. SO 8aD má v katalogu záznam 2.500 Kč, blok v této ojedinělé kombinaci spojených typů je tedy samozřejmě velmi drahý.

Schéma rozložení typů ve zkoumaném osmibloku:
červená - I. typ spirály;
sv. modrá - II. typ příčky;
zelená - II. typ oblouku;
šedá - běžný typ.

11	12
21	22
31	32
41	42

¹⁾ K vyhledání článků o období ČSR I jsme využili 40. díl Monografie čs. známek autora J. Chudoby – jde o skvělé dílo, které badatelům velmi usnadňuje práci.

²⁾ V textu používáme výrazy „obrácený“ a „převrácený“ jako synonyma, i když víme, že například u přetisků mají různé významy. U zoubkování to snad ale nevedí, i když si uvědomujeme, že správnější by bylo používat druhý uvedený, ovšem to by bylo v rozporu se zavedenou terminologií.

³⁾ I obrácené řádkové zoubkování by si zasloužilo svou zkratku, obdobně jako OHZ a ORZ, navrhuje pro něj tedy výraz „ORŽ“.

Při ověřování jeho pravosti je přirozeně třeba zkoumat všechny součásti bloku, tedy samotné známky, jejich přetisk a zoubkování. Projděme si to teď krok po kroku. V první řadě bylo zjištěno, že blok základních známek je pravý (znaky jeho jednotlivých ZP přesně odpovídají polím známek zaručeně pravých) a odstín jeho barvy je černofialový. Nepochybně pravé jsou i přetisky (charakteristické drobné deskové vady odpovídají DV přetisků zaručeně pravých). Už z této skutečnosti vyplývá, že pravé musí být i zoubkování, protože v tomto odstínu neexistuje známka nezoubkovaná, a dokonce ani známky jiných zoubkování, takže nemůže jít o známku běžnou, původně částečně nezoubkovanou (vodorovně nebo svisle), do níž byl druhý rozměr zoubkování dodatečně doplněn. Přesto samozřejmě bylo třeba perforaci podrobně prozkoumat.

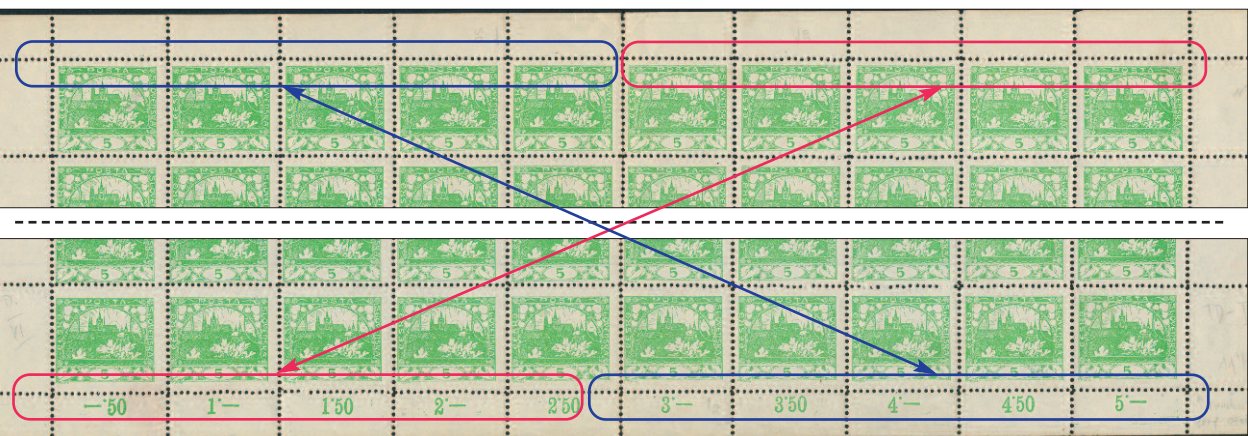
Přitom bylo zjištěno, že všech pět vodorovných řad zoubkování bloku pochází ze stejné perforační lišty (podoba a postavení jednotlivých perforačních otvorů jsou u nich stejné), nese typické znaky pravosti zoubkování provedeného v tiskárně Česká grafická unie (zejména charakteristické otlaky kolem perforačních otvorů) a tvar a rozmístění otvorů odpovídají zaručeně pravému zoubkování stejného rozměru.

Pokud jde o zoubkování svislé, řady vpravo a uprostřed vzájemně přesně odpovídají a platí pro ně, co je uvedeno v předchozím odstavci. Zoubkování vlevo se však od nich liší – postavením otvorů i způsobem provedení. Je čistší a vcelku rovné, zatímco druhé dvě řady mají otvory nečisté a značně nerovně postavené. To je závažná skutečnost, kterou bylo třeba osvětlit (zejména když jde o tak drahý blok).

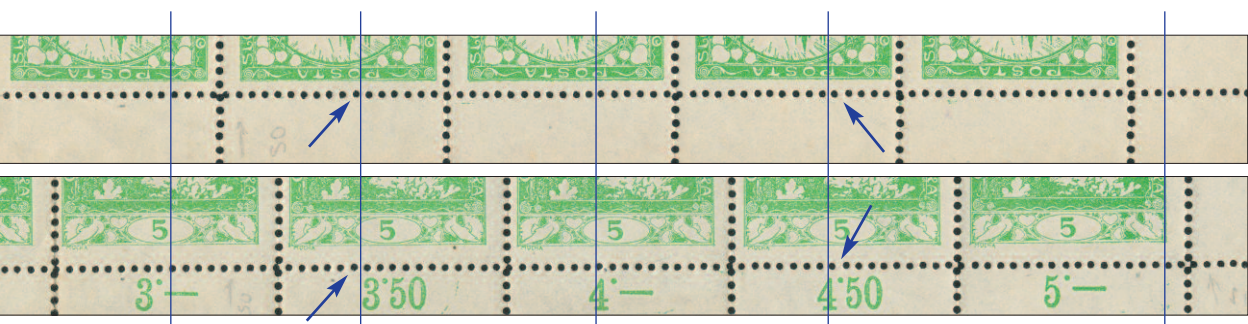
Zhotovováním perforace u našich známek se zabývá článek F. Beneše ve F11/04, nebudeme tu tedy podrobnosti z něj opakovat. Zaměříme se na otázku, zda může být takto odlišná perforace na levém okraji pravá, a pokud ano, jak mohla vzniknout. Přeskočíme přitom úvahu, proč by ji někdo padělal, to je z hlediska znaleckého zkoumání nevýznamné (například mohlo jít o posunutou řadu, která nešetrným utržením měla silně poškozené zoubky a někdo se to snažil „napravit“ soukromým zhotovením perforace nově).

S kolegy z Komise znalců SČF se otázkami kolem zoubkování našich knihtiskových známek z let 1918-20 zabýváme poměrně často. Zařízení pro zhotovení Řz byla totiž běžnou součástí vybavení mnoha soukromých tiskáren, vyrábějících například různé formuláře, vstupenky (do kina, divadla, na plesy apod.), bloky apod., čehož samozřejmě využívali padělatelé ve snaze zhotovit vzácné varianty perforace, nebo „opravit“ poškozené zoubkování pravé – jak by se mohlo zdát ve zkoumaném případě. Doba sice pokročila a počet tiskáren používajících tyto tradiční perforačky se pronikavě snížil, přesto některé existují nadále a takové stroje mají, takže padělky mohou vznikat i v současnosti. Proto je ověřování pravosti zoubkování (zejména řádkového) třeba věnovat vekou pozornost; obecně lze říci, že je dokonce složitější a pracnější, než ověřování pravosti jiných součástí známek (zejména tisku, barvy, lepu a u nezoubkovaných rozměrů). Každá perforační lišta z té doby je však nezaměnitelný originál, vyznačující se charakteristickým rozmístěním razníků (a tedy PO), jejich průměrem (velikost PO), a postupně se vyvíjejícím poškozením (podobou okrajů PO), které by u známek zoubkovaných ve stejném údobí stejnou lištou mělo být stejné, nebo velmi podobné. Využívat tyto znaky však předpokládá mít dostatečný objem srovnávacího materiálu a zkoumání věnovat hodně času. V důsledku to znamená, že ověřování pak nemůže být rychlé a ani levné – tak to prostě je. Jak víme z minulosti (a bohužel i současnosti), snaha vyhnout se tomuto pracnému postupu vede ke znaleckým omylům, a tedy škodám způsobeným sběratelům. Na místě je jen zodpovědný přístup, jehož zásadou by mělo být, že co se nepodaří prokázat se znaleckou jistotou jako pravé, nemůžeme za pravé prohlásit.

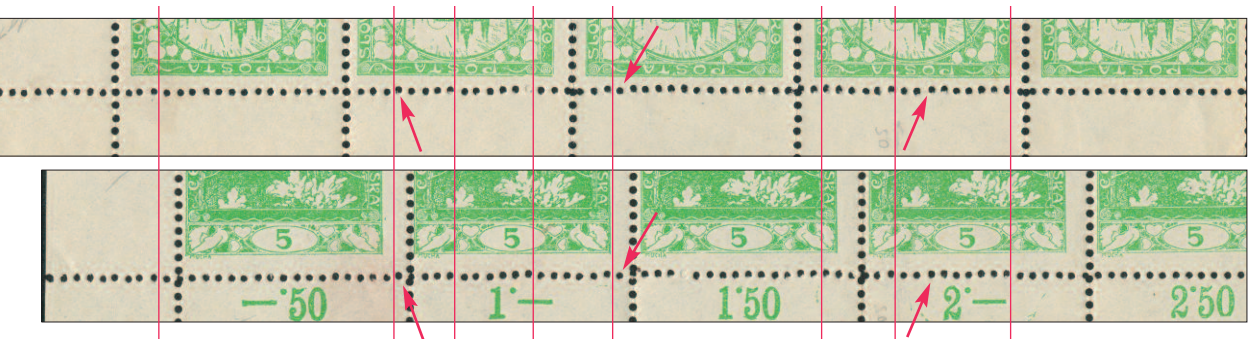
Už dříve znalci M. Vrba a V. Káňa zkoumali arch známek 5 h Hradčany světle zelená s Řz 11½, jehož poslední vodorovná perforační řada nesouhlasila s ostatními vodorovnými řadami. Přitom zjistili, tato řada je provedena stejnou perforační lištou, ale v obrácené poloze. Jde o arch ze 4. tiskové desky, které se jako nezoubkované vyskytují jeden ojediněle. Stejnou podobu perforace se M. Vrbovi podařilo najít i na dalších arších a velkých blocích Hradčan různých hodnot, například na archu hodnoty 5 h světle zelená z TD1.

Spodní řada zoubkování je provedena stejnou perforační lištou jako vodorovné řady ostatní, ale vůči nim v obrácené poloze.

Porovnání perforací v poloze vzájemně obrácené - levá část horní řady odpovídá pravé části dolní řady.

Porovnání perforací v poloze vzájemně obrácené - pravá část horní řady odpovídá levé části dolní řady.

Tento poznatek jsme použili i při zkoumání uvedeného osmibloku. Porovnali jsme jeho svislé zoubkování s různými místy vodorovné perforace zmíněných dvou archů hodnoty 5 h světle zelená, z TD 1 a 4. Ukažme si to na druhém zmíněném. Na jednom konci jeho perforace je místo, kterému postavením PO odpovídají střední a pravá řada svislého zoubkování osmibloku, v poslední řadě je místo odpovídající na osmibloku řadě levé – v převrácené poloze.

Komise znalců Svazu českých filatelistů

Opletalova 29, 110 00 Praha 1

www.informace-scf.cz

sekretariat@informace-scf.cz

SČF je znaleckým ústavem v oboru filatelie, zapsaným v seznamu vedeném ministerstvem spravedlnosti ČR.

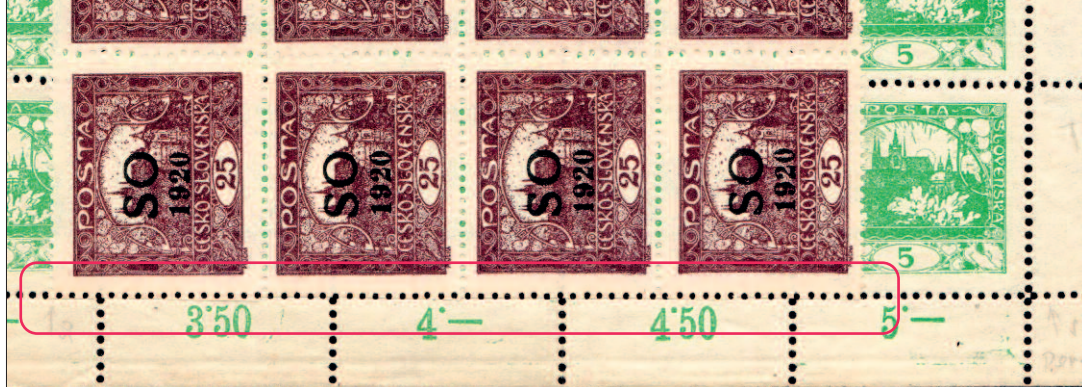
detail

První řada vodorovné perforace PA 5 h odpovídá svislé perforaci na pravé straně 8-bloku 25 h.

detail

10. řada (stejně jako řady 2-9) vodorovné perforace PA 5 h rovněž odpovídá svislé perforaci na pravé straně 8-bloku.

detail

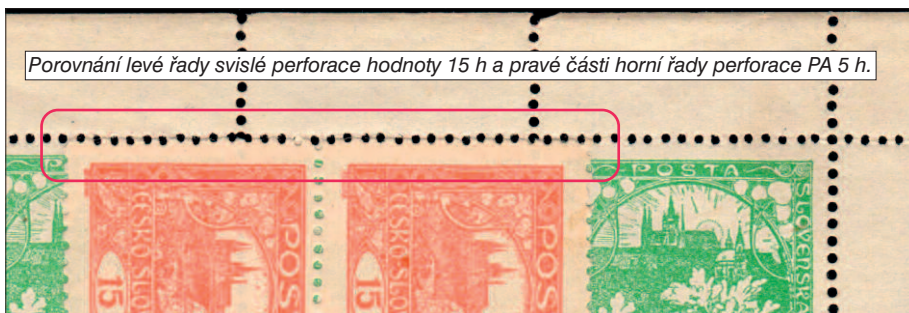
Dolní řada vodorovné perforace PA 5 h odpovídá svislé perforaci na levé straně 8-bloku 25 h.

Samozřejmě není možné se spokojit jen těmito dvěma indiciemi pravosti a je třeba najít i další takové případy. Podařilo se to u čtyřbloku hodnoty 15 h Hradčany s Řz 11½, jehož svislé zoubkování bylo provedeno na pravém okraji stejnou lištou, ale v obrácené poloze oproti řadám mezi 8., 9. a 10. sloupcem známek.

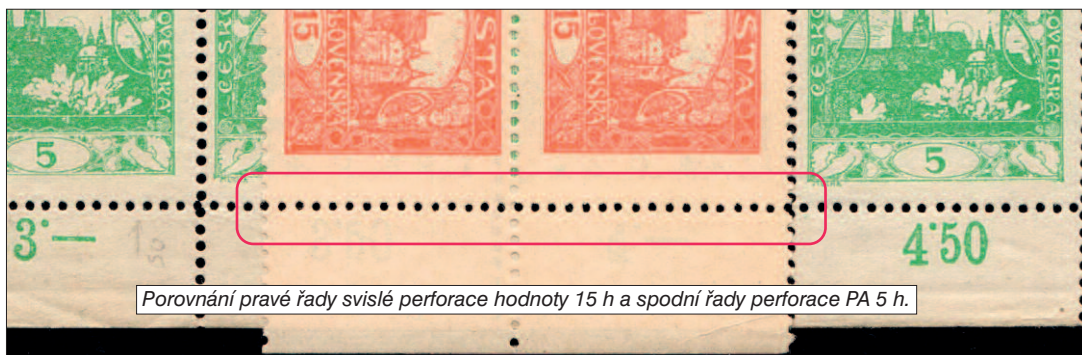
Svislé zoubkování vpravo je obrácené.

Porovnání levé řady svislé perforace hodnoty 15 h a pravé části horní řady perforace PA 5 h.

Porovnání pravé řady svislé perforace hodnoty 15 h a spodní řady perforace PA 5 h.

Uvést bychom mohli i další příklady, ale už tyto jsou dostatečným důkazem, že zoubkování zkoumaného osmibloku je právě, přičemž jeho levá řada byla provedena stejnou lištou, jen v převrácené poloze. Lze předpokládat, že jeho levý okraj byl odstřížen před rozdělením na menší bloky (což napovídá obrázek 15-bloku ze sbírky Z. Filípka, pocházejícího z dolní části téhož archu, se stejně odstříženým okrajem).

Pro úplnost zmiňme i další možnost, kdy by krajní řada perforace byla ze stejného důvodu provedena samostatně, v převrácené poloze, ale na jiném (vedlejší) perforačním stroji. I s takovým případem bychom si ale jako znalci poradili. Jen bychom zkoumání museli provést na jiných arších, na nichž bychom příslušnou perforační lištu doložili.

Samozřejmě musíme počítat s invencí padělatelů, a tak se nemůžeme jako na srovnávací materiál spolehnout jen na jedinou perforační řadu, která by mohla být provedena k oklamání sběratelů (i znalců) dodatečně na levném (ale třeba i na dražším) materiálu. Mnoho hodnot emise Hradčany se vyskytuje v základní podobě jako nezoubkované, dostupné jsou i známky s perforací vynechanou jedním směrem (a to i v emisi Legionářské 1919, která se běžně používá pro srovnávací účely při zkoušení Hradčan). Proto je třeba při srovnávání používat materiál zaručeně pravý, vícekrát doložený, nejlépe na různých hodnotách. Dobrým pramenem poznání v tomto směru jsou nám například fondy Poštovního muzea v Praze.

Kolega z Komise znalců SČF a známý odborník na problematiku perforace našich poštovních známek Josef Weissenstein už léta upozorňuje, že by bylo užitečné, aby některý badatel a/nebo znalec shromáždil informace o perforačních lištách používaných v ČGU. To je samozřejmě důležitý úkol a my doufáme, že k jeho naplnění tento článek alespoň nepatrně přispěl.

A poznámka na závěr: Jak jsme uvedli, levá řada svislého zoubkování na zkoumaném osmibloku se na první pohled výrazně liší od dvou zbývajících. To by mohlo signalizovat, že byla provedena jinou perforační lištou, nejspíš na jiném perforačním stroji. V našem případě tomu tak ale nebylo – ukázali jsme, že šlo o lištu stejnou, jen z různých jejích konců. Jak je ale možné, že se stejná lišta projevuje tak odlišně? Prováděla čistě – resp. nečistě otvory, jejichž rozmístění bylo pravidelné – resp. silně nepravidelné.

Pokud jde o tvar otvorů, je zjevné, že lišta byla běžně používána jen na jednom svém konci, archy byly vkládány řekněme na pravou zarážku (přitom je třeba vědět, že lišta byla běžně dlouhá i metr, a někdy více, jak lze dokázat porovnáním přepážkových archů, jejichž perforace na sebe navazuje a v určitých úsecích je identická; to mimo jiné umožňuje, že takovou lištu můžeme doložit v celé její délce). To způsobilo, že v tomto svém úseku byla více namáhána, papír vložených archů (mělo jich být zhruba tři až pět, ale tento počet se běžně překračoval) kladl tak velký odpor, že při jeho překonávání se razníky nepatrně prohnuly a okrajem škrtly o okraj protilehlého otvoru v kovovém protikusu a vzájemně poškodily své břity (asi jako když nůžkami stříhnete do kovové sponky). Papírová konfeta (vnitřek PO) pak nebyla čistě vyseknuta po celém svém obvodu, ale v místě poškození byl papír vtažen do protikusu a utržen – což se projevuje jako jeho roztřepená vlákna trčící do otvoru. Druhý konec lišty byl používán méně často, a jeho razníky a protilehlé otvory v protikusu byly nepoškozeny. Když pak jím byla provedena poslední řada perforace v obrácené poloze (tedy v našem případě na levou zarážku), perforační otvory byly provedeny čistě.

Odlišné uspořádání perforačních otvorů levé a pravé části lišty může mít více důvodů. Nejprůzornější vychází ze způsobu její výroby – na horní stranu kovového hranolu si dělník důlčičkem vyznačil středy budoucích děr, do nichž pak zachytil špičku vrtáku. Pokud se při této práci vystřídal dva pracovníci, jeden byl zjevně méně pečlivý. Za zkoumání by stála i úvaha, zda lišta nemohla být sesazena ze dvou různých provedeních částí (což se však zdá nepravděpodobné - na obou koncích totiž měla několikacentimetrový přesah pro uchycení), a jistě by nás napadly i další důvody. Z hlediska znaleckého zkoumání to však není podstatné – důležité je, že jsme existenci této podoby lišty prokázali ve více případech na zaručeně pravém materiálu, což nám umožnilo učinit závěr, že zoubkování zkoumaného osmibloku je pravé. ■

www.frantisekbenes.cz

www.filaso.cz

FILATELIE 11/2017 • 7